

HOLLER LÁSZLÓ

„Feljegyzések az erdélyi magyar történelemről”

**Baranyai Decsi János történeti művének keletkezési idejéről
és kéziratairól**

Halálának 400. évfordulójára

1. Bevezetés

Azóta, hogy Kovachich Márton György hozzájutott Baranyai Decsi János történeti munkájának az 1592 végétől 1594 végéig terjedő két év eseményeit tárgyaló részéhez s ezt 1798-ban nyomtatásban megjelentette, a mű az erdélyi történelem fontos és hiteles forrásának számít. Mivel a kiadott kézirat címlapja közli az olvasóval, hogy a „tizedik tized”-ről van szó, Kovachich előszavában kifejtette: kívánatos volna, ha az előző részek is napvilágra kerülnének. Ezek azonban az elmúlt kétszáz évben nem bukkantak fel. Közel hét évtizeddel később viszont Toldy Ferenc Pray György kéziratgyűjteményében rátalált a már ismert mű folytatására, amely a 10. tized végét és a 11. tized két könyvét tartalmazta. Toldy tartalmaz előszóval ellátva 1866-ban kiadta a történelmi mű mindkét részét. Több mint egy évszázad elteltével Berlász Jenő Zágrábban bukkant rá egy tíz egységet tartalmazó kötetre, amelynek második darabja a már Kovachich által kiadott rész 1598-ból származó kézírata. A kötet tizedik, mindaddig azonosíthatatlan kéziratáról a kutatástörténeti összefoglaló után ejtek néhány szót, kimutatva, hogy már 1600-ban megjelent nyomtatásban.

1942-ben Novák József fordításában megjelent magyarul majdnem a teljes 10. tized, majd 1977-ben Kulcsár Péter fordításában a folytatás, végül 1982-ben ugyancsak Kulcsár Péter fordításában immár a korunkra maradt teljes mű. Bár Toldy Ferenc szövegkiadása óta napvilágra került Baranyai Decsinek Toldy által még nem ismert néhány munkája, több levele és ismertté vált számos fontos életrajzi adata, de történeti feljegyzéseinek kritikai kiadása még a jövő feladata.

Olyan alapvető kérdés tisztázása például, hogy vajon mikor készült Baranyai Decsi emlékirata, eddig még nem történt meg. E tanulmány ezt a feladatot kívánja elvégezni. Mint majd látni fogjuk, a válasz összetett: a korunkra maradt mű nem egyszerre készült. A válasz megadásához lépésről lépésre haladunk. Először is az előszó megírásának idejét következtetjük ki, rámutatva arra a szövegrészre, amelynek hibás értelmezése eddig félrevezette a kutatókat. Ezt követően állapítjuk meg, hogy meddig terjedt az a rész, amelyhez az előszó készült.

Előljáróban egy lényeges megjegyzés a munka címéről. A Kulcsár-féle magyar fordítást tartalmazó kötet a *Baranyai Decsi János magyar históriája [1592–1598]* címet viseli, a történeti mű elején pedig cím gyanánt azt olvashatjuk: „Baranyai Decsi János Emlékirata A Magyar Történelemről”. Ez Toldy

Ferenc 1866-os latin nyelvű szövegkiadásának a folyománya. A kötet címe Toldynál *Baronyai Decsi János magyar históriája [1592–1598]*, magát a szöveget pedig „Ioannis Decii Barovii Commentariorvm De Rebus Vngaricis Libri Qui Exstant.” cím után kezdi. A mű elejét Toldy Kovachich szövegkiadásából vette át, a címet azonban önkényesen megváltoztatta, sőt a szöveg eredeti címdalát el is hagyta! Kovachich 1798. évi gyűjteményes kiadásában a címet a következő formában találjuk: „Commentariorum de Rebus Ungaricis, ac Transylvanicis”, azaz „Emlékirat a magyarok és erdélyiek történetéről”. Nem mellékes a különbség a Toldy által adott címhez képest, mert Baronyai Decsi fennmaradt munkájában nem ad teljes áttekintést a kor magyar történelméről, részletesen csak az Erdélyben történeteket tárgyalja: főleg csak azokat az eseményeket, amelyekről első-, vagy másodkézből képes tudósítani. Munkájában csak az általa szükségesnek tartott mértékben tér ki az Erdélyen kívüli magyarországi eseményekre. Ezért az a helyénvaló, ha Baronyai Decsi János művéhez a Kovachich kiadásában található címet használjuk, amit a tartalmat jobban visszaadó módon „Feljegyzések az erdélyi magyar történelemről” alakban fordíthatunk magyarra.

2. Kutatástörténeti összefoglaló

Az alábbiakban bemutatom, hogy Decsi János történetírói munkásságára vonatkozó ismeretek hogyan fejlődtek, az egyes kéziratok mikor bukkantak fel, továbbá műve létrejöttének időpontjával és annak terjedelmével kapcsolatban a kutatók milyen véleményeket fogalmaztak meg. Csak az érdemleges megállapításokat tartalmazó publikációkat említem meg.

1745.¹ A legkorábbi mű, amelyben Decsi János történeti munkásságára vonatkozó utalás található, Rotharides latin nyelvű könyve a magyar irodalom történetéről, amelyben a szerző 12 soros szócikkben emlékezik meg az íróról. Valójában egyedül csak a *Syntagma institvionum Jvris Imperialis ac Vngarici* azaz „A Birodalmi és Magyar Jog intézményeinek összehasonlítása” című művéről ír könyvészeti pontossággal, ennek előszavát néhány szóban ismerteti. Ezután így folytatja:

Arra is rászánta magát, hogy írjon egy általános magyar történelmet, de váratlan halála ebben megakadályozta, vagy talán a kéziratot valamely méltatlan kézre bízta, aki azt talán elherdálta vagy elásta, s így a tudós e gyümölcse nem láthatta meg a napvilágot – ezt nem tudom eldönteni.

A szöveg elemzése alapján arra a következtetésre jutottam, hogy Rotharides nem tudott többet Decsi történeti munkájáról, mint amennyit a *Syntagma* előszavából kihámozott. Ott ugyanis azt olvashatjuk:

¹ ROTHARIDES [HÁZI MIHÁLY]: *Historiae Hvngaricae Literariae Antiqui Medii atqve Recentioris Aevi...* Altonaviae et Servestae, MDCCXLV.

„...történelemírásunk tökéletesedéséhez az is megkívántatik, hogy minden, ebben a témakörben tevékenykedő írónak összes művét és töredékét összegyűjtve, a teljes magyar történelem valóságúen, röviden és tisztán, a kezdetektől napjainkig egybefoglalva, rövid összefoglalás formájában megíratassék, ... *Ezt a feladatot, ha akár nekem el szabad egyszer végezmem, ami már régóta foglalkoztat és amin nem keveset fáradozom*, vagy valaki más, akár akadályoztatásom miatt elvállalja vagy halálom miatt teljességre viszi, az illető minden bizonnyal nem csupán azok okulását szolgálja, akik a Bölcsesség tanaiban gyönyörködnek, hanem az egész hazának legszükségesebb és dicsőséges feladatát végzi el.”²

Véleményem szerint mindössze ezek a mondatok szolgáltatták az alapot Rotharides vélekedéséhez.

1766.³ Bod Péter számos tényt ismer Decsi életéről és négy művét említi. Történeti munkájáról a következőket írja:

„Le-írta Magyar országnak is Históriáját, a' sok költeményektől meg tisztítva igen jól: melly História 1603-dik eszt.[endőben] megvölt az Istvánfi Miklós Vitzé-Palatinus Bibliotékájában; de hová lett az után, bizonytalan. Igen nagy kár ha ugyan el-veszett, mivel igen jelesen völt megírva, a'ki olvasta olyan tanu-bizonyságot tett rólla, hogy annál jobb Históráat a' Magyar dolgokra nem olvasott.”

Bod Péter tehát határozottan tudta, hogy Decsi készített magyar történelmi munkát, de a szövegből nyilvánvaló, hogy számára ez nem volt hozzáférhető. Csak a mű egy olvasójának a beszámolójából tudott a munka létéről, akinek nagyon pozitív véleménye volt róla. Az a két megjegyzés, hogy Magyarországnak a históriáját írta meg Decsi és hogy „sok költeményektől megtisztítva”, Toldy Ferenc véleménye szerint arra utalhat, hogy a mű a korai magyar történelmet tárgyalta. De mivel Bod Péter csak másodkézből származó információval rendelkezett, ezért ez mégsem perdöntő. Az az állítás, hogy Decsi történeti munkája, – legalábbis annak a Kovachich által kiadott része –, megvölt Istvánffy Miklós könyvtárában, több mint kétszáz évvel Bod Péter könyvének kiadása után Berlász Jenő kutatásainak eredményeképpen vált bizonyítottá.⁴

1775.⁵ Horányi Elek két oldalt szentelt Decsi Jánosnak. Latinra fordította Bod adatát a történeti műről és megfogalmazta azt a sejtését, hogy a lappangó kéziratot Zágrábban, a jezsuiták könyvtárában kellene keresni, mivel Istvánffy könyvtárának nagy része odakerült. Bár majd két évszázaddal később Berlász Jenő valóban Zágrábban talált rá az egykor Istvánffy birtokában lévő kézíratra,

² *Syntagma institutionum Jvris Imperialis ac Vngarici*. Claudiopoli, 1593. (RMNY 719 = RMK II. 241.)

³ Bod Péter: *Magyar Athenas*. [Szeben], 1766. 68–69.

⁴ BERLÁSZ Jenő: *Újabb információk Istvánffy Miklós tékájáról. Erdélyi analekták 1598-ból – A zágrábi Corvin-kódex*. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1972. Bp. 1975. 215–244.: II. Egy újabb Istvánffy-kódex Zágrábban. 216–228.

⁵ HORÁNYI, Alexivs: *Memoria Hvngarorvm et Provincialivm scriptis editis notorvm*. Pars I. Viennae, 1775. 487.

azonban az is kiderült, hogy ez a kötet sohasem volt a helyi jezsuita kollégium könyvtárában.

1798.⁶ Kovachich Márton György közzétette Decsi János történeti feljegyzéseit. A címoldal szerint a szöveg a mű 10. tizedét tartalmazza. A címoldal után Báthori Zsigmond erdélyi fejedelemhez szóló ajánlás áll és ezt követi maga az emlékirat. Az első könyv 3, a második, a harmadik és a negyedik könyv 12-12, az ötödik 10, a hatodik 8, végül a hetedik könyv 5 fejezetből áll.

A megjelöltetett munka kéziratát Dóka Mihály Pozsony megyei szolgabíró bocsátotta Kovachich rendelkezésére, ezért erre, mint pozsonyi kéziraatra fogok a későbbiekben hivatkozni. Kovachich azt is megemlíti, hogy a kézirat Nagyfalvy Gergely másolata alapján készült. Nagyon valószínű, hogy a másoló nevét kizárólag a kézirat harmadik könyvének 3. fejezete végén lévő jegyzet aláírásából tudta, más forrása erre nézve nem volt.

1866.⁷ Toldy Ferenc az Egyetemi Könyvtárban, Pray György kéziratgyűjteményének XVII. kötetében talált rá a történeti munka folytatására. Ez a kézirat a 10. tized hetedik könyvének 2. fejezetétől indul, tehát a hetedik könyv 2–5. fejezetei mindkét kéziratban benne vannak, némi eltéréssel. Kiadásában ezeket az eltéréseket Toldy közli is. A hetedik könyv összesen 15 fejezetből áll, a nyolcadik 10-ből, a kilencedik ismét 15-ből, a tizedik pedig 14-ből. A kézirat tartalmazza a 11. tized két könyvét is, az első könyv 10, a második 9 fejezetből áll.

A kiadás bevezetőjében Toldy Ferenc a szerző életrajzát és fennmaradt műveinek alapos ismertetését nyújtja, s ezt egyes munkáiból vett, fontos és jellemző részleteket tartalmazó függelék egészíti ki. Toldy kiterjedt levelezést folytatott, hogy Baranyai Decsi lehetőleg minden munkáját megszerezze. A szólás-gyűjteményt Szabó Károly küldte el részére 1864-ben, de az 1587-ben Wittenbergben kiadott útleírást kitartó próbálkozásai ellenére sem sikerült fellelnie.⁸ A ma ismert egyetlen példány Toldy kiadása után Marosvásárhelyen került elő.

A Toldy által elsőként közölt kézirat végén ez állt: „τελος 14. die Aprilis Anno D. 1603.” Mivel a kézirat a 17. század elejénél jóval későbbi, ezért ez a dátum annak a másolatnak az elkészültét jelzi, amelyről – esetleg áttételeken keresztül – a Pray gyűjtemény példánya készült. Ezt a példányt a továbbiakban mint budapesti kéziratot fogom említeni. A kéziratról Toldy megjegyzi, hogy tele van hibákkal, egy meglehetősen tudatlan másoló munkája feltehetően a 18.

⁶ *Scriptores Rerum Hungaricarum Minores*. Edidit Martinus Georgius KOVACHICH. Tomus II. Budaë, MDCCXC VIII. XXVI–XXVII., XXXI., 233–378.

⁷ *Baronyai Decsi János magyar históriája [1592–1598]*. Közli TOLDY Ferencz. Pest, 1866. LXXX, 328 l. /*Monumenta Hungariae Historica*. Magyar Történelmi Emlékek. Második Osztály: Írók. 17./

⁸ Toldy Ferenc ezirányú levelezésének néhány darabját, így Szabó Károly Kolozsváron, 1864. június 17. és 22. között írt, Lugossy József Felsőbányán, 1864. június 13-án és Erdélyi János Sárospatakon 1866. február 26-án kelt eredeti levelét a Magyar Tudományos Akadémia kéziratára őrzi. Jelzetük: Történl. 4-r. 24. sz. III.

század elejéről.⁹ A kiadásban mind a Kovachich-féle szöveg, mind a budapesti kézirat számos hibáját kijavítja, ezekről egy listát is ad a bevezetőben.¹⁰

Toldy nézeteit és kétségeit a történeti mű hiányzó részét illetően a következőképp adja elő:

„Tehát a X. decást immár teljesen, de a XI-ket most is csak odáig bírjuk, hol a halál – vagy tán más ok? – a szerző kezéből kiejté a tollat. Hát az első kilenc? Elkészült-e? Hajlandó volnék hinni, hogy Decsi miután a czélba vett összes magyar történelem tervét és beosztását elkészítette volt, először is a X. Decást írta meg, mely Zsigmond uralkodása legfényesebb időszakát, t. i. az 1593-tól 96-ig eltelt három évet, volt befoglalandó, s ezt tán azért, hogy a fejedelem pártfogását az özsves munkára nézve magának annál inkább biztosítsa; s míg az egész mű kiadására segédelmet nyerend, a fejedelem e Decást megvizsgálván, a tőle kért megjegyzések segéd-mével ezt kijavíthassa, átdolgozhassa. Különben is rendkívüli gyorsaság kelle hozzá, hogy Decsi a tíz decást tíz év alatt (1593–1603), utazások, tanítás és irodalmi munkák közepett is (...) el bírja készíteni; s feltűnő nem kevésbbé, hogy a X. Decásnak két, még pedig már másod kézbeli másolata fennmaradván, az elébbi, különösen a XVI. század történetét, tehát szinte újabb s nagy érdekű dolgokat tartalmazott decások nyom nélkül elvesztek. Másfelül mintha a következő hely: „aliquem Annalium Hungaricorum pari modo (mint a X. Decást) digestorum, gustum hominibus praeberem, quos aliquando Deo auspice integros promulgare... conabor”¹¹ (8. 9. l.) kész munkáról szólna, melyet igyekezni fog kiadni, ha a fejedelem, megnyerve t. i. e X. Decás által, bőkezűségével azt lehetővé teendi. És csakugyan Bod Péter is Decsi munkáját, ennek egy olvasója tanusága szerint „Magyarország Históriajának” és nem csupán Bátorinának mondja, és „sok költeménytől megtisztítottnak”, mi inkább a régi időre látszik vonatkozhatni. Mindkét feltevés mellett tehát fontos ok szól: biztosan mindazonáltal a kérdést csak az elébbi decások avagy csak töredékes példányának előkerülte dönténé el.”¹²

1880–81. Szabó Károly gróf Bánfi Miklós boncidai könyvtárában talált egy iratgyűjteményt, amely a 18–19. század fordulóján készülhetett, és összesen 117 darab, 1605 előtt keletkezett irat másolatát tartalmazta. Ezek között két olyan levél is volt, amelyet Hunyadi Ferenc, Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem orvosa írt Baranyai Decsi Jánosnak, és egy – számunkra nagyon jelentős – levél, amelyet Decsi írt Hunyadinak. Ez Decsi János életrajzához több fontos adatot nyújt, és a levélhez tartozó széljegyzet volt az első forrás, amelyből halálának éve ismeretessé vált. A levelek eredeti latin szövegét Szabó Károly 1881-ben tette közzé¹³, de már egy évvel korábban publikálta a levélváltás ma-

⁹ TOLDY: *i. m.* (7. jegyzet) XXVII.

¹⁰ TOLDY: *i. m.* (7. jegyzet) XXX–XXXII.

¹¹ ...ízelítőt adjak a hasonló módon összeállított „Magyar évkönyv”-ből, amelyet Isten segítségével egyszer teljességében igyekszem közzétenni,...

¹² TOLDY: *i. m.* (7. jegyzet) XXVIII–XXX.

¹³ SZABÓ Károly: *XVI. századi magyar tudósok levelei.* = Történelmi Tár 1881. 470–493. A: említett három levél szövege a 472–474. oldalakon.

gyar fordítását.¹⁴ Koncz József is tisztában volt Decsi János levelének fontosságával, ezért Szabó Károly fordítását leköszölte a marosvásárhelyi református kollégium történetével foglalkozó munkájában.¹⁵ Egy évszázaddal később Csonka Ferenc készítette el modern, új fordítását.¹⁶

Szabó Károly e levél alapján arra a következtetésre jutott, hogy

„Decsinek ... mintegy öt év alatt összeírt magyar történelmi munkája, melynek ma csak csekély részét, az 1592–1598. évekről szóló X. és XI. könyvet s ez utóbbit is töredékesen birjuk, 1596-ban, midőn azt Báthori Zsigmond fejedelemnek bemutatta és följajlotta, ... teljesen készen volt.”¹⁷

Ezt a vélekedést több későbbi kutató is, kritika nélkül a magáévá tette.

Nyilvánvaló az a logikai hiba, amelyet a kiváló irodalomtörténész e helyen vétett. Szabó Károly állítása szerint ugyanis egy 1598-ig, vagy esetleg időben azon túl is terjedő történelmi munka már 1596-ban készen lett volna!

Szabó Károly azon vélekedését, hogy az első kilenc dekád is kész lett volna ekkor, majd a 7. pontban cáfolom meg.

1942.¹⁸ Erdélyi történetírók munkáit tartalmazó gyűjteményben megjelent magyarul Novák József fordításában a 10. dekád első könyvének 2. fejezetétől a tizedik könyv 13. fejezetének majdnem a végéig terjedő rész, „Báthori Zsigmond harcai a török ellen” címmel. A kötethez tartozó bevezetés a történelmi események narratív előadását tartalmazza és nem foglalkozik Decsi János művével.

1975.¹⁹ Berlász Jenő közzétette egy kézirat-kolligátum tartalomjegyzékét, amelyet 1973-ban Zágrábban a Jugoszláv Tudományos Akadémia Levéltárában talált meg. A 142 fóliót tartalmazó kötet egykor Istvánffy Miklós történelmi kéziratgyűjteményének volt 185. számú darabja. A gyűjtemény tíz egységből áll, van közöttük Istvánffytól származó autográf másolat is. A második egység Baranyai Decsi János történelmi művének egykorú másolata, amely a 18–86.

¹⁴ SZABÓ Károly: *Adatok Decsi János életéhez*. In: *Magyar protestans egyháztörténelmi monográfiák*. Bp. 1880. /A Magyarországi Protestans egyház kiadványai. 17. Protestans Theologiai Könyvtár 13./ 135–144.

¹⁵ KONCZ József: *A marosvásárhelyi Evang. Reform. Kollegium története*. Külön lenyomat a Kollegium 1883–1888. és 1894/95. iskolai évi Értesítőiből. Marosvásárhely, 1896. 18–21.

¹⁶ HUNYADI Ferenc levele Baranyai Decsi Jánosnak [1596]. Fordította: CSONKA Ferenc. In: *Janus Pannonius – Magyarországi humanisták*. Bp. 1982. /Magyar Remekírók./ 801–803. – *Baranyai Decsi János levele Hunyadi Ferencnek 1596. augusztus 16.* Fordította: CSONKA Ferenc. In: *Janus Pannonius – Magyarországi humanisták*. Bp. 1982. /Magyar Remekírók./ 804–807.

¹⁷ SZABÓ: *i. h.* (13. jegyzet) 470–471.

¹⁸ BARANYAI DECSI János: *Báthori Zsigmond harcai a török ellen. Szemelvények „Magyar históriájából”* (Monumenta Hungariae Historica. Scriptores 17. k. Pest 1866. a 12–282. lapokról). Latinból fordította: Novák József. In: *Sárkányfogak 1572–1602. /Erdély öröksége. Erdélyi Emlékírók Erdélyről II./ Szerkesztette: MAKKAI László. Bevezette Cs. SZABÓ László. Bp. [é. n.] 87–136. A kiadás reprintje: Bp. 1993.*

¹⁹ BERLÁSZ: *i. h.* (4. jegyzet) A kolligátumról a 216–228. oldalakon ír.

sorszámú fóliókat foglalja el. A kéziratot a továbbiakban mint zágrábi kéziratot fogom jelölni. A Berlász által közölt címléírás majdnem betű szerint azonos Kovachich kiadásának címével, még az is megegyezik, hogy a címben az 1592-es évszám római, az 1595-ös viszont arab számjeggyel szerepel.²⁰

Berlász megállapítása szerint a kötet kéziratait Istvánffy Miklós 1598 áprilisa és augusztusa között, Báthori Zsigmond gyulafehérvári udvarában töltött ideje alatt másoltatta le magának. A történeti művel kapcsolatban részben egymásnak ellentmondó megállapításokat tesz. Tévesen azt írja:

„Baranyai Decsi Jánosnak 1592–1598-ig terjedő magyar-erdélyi kortörténete ez a mű, amely elkészülte után közel 300 évig kéziratként lappangott, s csak 1866-ban vált közismertté, amikor a Magyar Tudományos Akadémia Toldy Ferenc gondozásában megjelentette.”²¹

Később viszont ezt olvassuk:

„A Kovachich Márton György által megtalált Pozsony megyei példány az Istvánffy-éval egybevágónak látszik, amennyiben ugyanannak a X. decasnak teljes I–VI. könyvét és a VII. könyvnek 1–5. fejezetét tartalmazza. ... Okunk van a Pozsony megyei kéziratról is feltételezni, hogy a mi 185. sz. kódexünk szövege alapján készült másolat.”²²

1975.²³ Az első figyelemre méltó elemzést Baranyai Decsi történeti művéről Bartoniek Emma nyújtotta. Decsi munkájának egyes részeit összehasonlította más egykorú történetírók munkáiból vett részletekkel.

1977.²⁴ Kulcsár Péter röviden ismerteti Berlász tanulmányát. Felveti azt a gondolatot, hogy a gyűjtemény esetleg Decsi János gyűjtőmunkájának eredménye, mivel a kolligátum három tételéhez is pontosan megadja, hogy Decsi emlékiratának mely fejezetéhez szolgált forrásául.

1977.²⁵ Kulcsár Péter fordításában először lát napvilágot magyarul a 10. dekád vége, valamint a 11. dekád teljes szövege. A fordításhoz Kulcsár jegyzeteket is csatolt.

²⁰ BERLÁSZ: *i. h.* (4. jegyzet) 219.

²¹ BERLÁSZ: *i. h.* (4. jegyzet) 223.

²² BERLÁSZ: *i. h.* (4. jegyzet) 224–225.

²³ BARTONIEK Emma: *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből.* Bp. 1975. Baranyai Decsi (Csimor) Jánosról: 259–275. Részleteket idéz Decsi munkájából a Szamosközyvel foglalkozó fejezetben a 297. oldalon, az Istvánffyval foglalkozó fejezetben a 366–367. és a 387–388. oldalakon.

²⁴ KULCSÁR Péter: *Az Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve. 1972.* (Bp. 1975. 425 l.) = Magyar Könyvszemle (93.) 1977. 78–80. Berlász Jenő cikkéről a 79–80. oldalakon ír.

²⁵ BARANYAI DECSI János: *Magyar História. X. tized. X. könyv. 13–14. fejezet; XI. tized. I. könyv 1–10. fejezet, II. könyv 1–9. fejezet.* KULCSÁR Péter fordítása. In: *Humanista történetírók.* Bp. 1977. /Magyar Remekírók./ Szöveg: 438–484., jegyz.: 1112–1120.

1982.²⁶ Megjelenik a teljes mű magyarul Kulcsár Péter fordításában, a fordító előszavával és Bellus Ibolya jegyzeteivel. Először olvasható az ajánlás szövege magyarul. A bevezetőben az első terjedelmesebb összeállítást találjuk, amely a mű egyes fejezetei megírásához felhasznált levelek, jelentések és nyomtatásban megjelent források listáját tartalmazza, kiinduló pontját adva egy jövőbeli kritikai kiadás jegyzetapparátusának.

A mű megírásának idejére vonatkozóan a következőket írja:

„...úgy látszik, hogy Baranyai Decsi a fejedelem 1601-es visszatérése után tette le tollát. Első lemondásáról ugyanis beszámol, mégpedig abban a 10. decasban, melyet Báthori Zsigmond fejedelemnek ajánlott. A szerző tehát tudta, hogy Zsigmond visszajött, és megint fejedelem. A 10. decas elbeszélő részét megírhatta 1599 márciusa előtt, de ha az ajánlást is akkor írja, a második lemondás után széttépi azt. Ez (legalábbis mai formájában) csak 1601. február 4. után keletkezhetett, amikor a naiv vásárhelyi tanító azt hihette, hogy érdemes művét Zsigmond fejedelemnek ajánlania. Az elkészült részt megküldte neki, és tüstént hozzálátott a folytatáshoz. Csalódás nem érte, mert azt megelőzte a halál. A jelek szerint váratlanul: betegségről szót sem ejt, munkakedve az utolsó percig töretlen.”²⁷

Annak az elképzelésnek, hogy az előszó 1601. február 4. után keletkezett volna, számos ponton ellentmond magának az ajánlásnak a szövege, amelyben Decsi János „az utóbbi három év legemlékezetesebb eseményeinek” összefoglalását ígéri,²⁸ s amelyben Báthori Zsigmond által „e két-három év alatt véghezvitt” sikerekről szól.²⁹ A tévedés okának elemzésére és kijavítására e dolgozat 4. pontjában fog sor kerülni.

1987.³⁰ Balázs Mihály és Monok István a Berlász Jenő által fellelt kódex két, eddig ismeretlen kéziratáról írván szót ejtenek Decsi történeti munkájáról is. Kritikával illetve Kulcsár fenti feltételezését, a következő véleményt fogalmazták meg:

„Mi úgy gondoljuk, hogy ezt az ajánlást Baranyai Decsi 1598 augusztusában írta, az addigra a 7. könyv 5. fejezetéig megírt munkája elé. Elképzelhető aztán, hogy Báthory 1599. március 21-i lemondása után összetépte az eredetit, de addigra az ott tartózkodó Istvánffy már lemásoltatta, művének elkészült részeivel együtt. A Dóka Mihály-féle másolat feltehetően az Istvánffynál levőről készült”³¹

²⁶ *Baranyai Decsi János magyar históriája [1592–1598]*. Fordította és a bevezetőt írta: KULCSÁR Péter. A jegyzeteket BELLUS Ibolya állította össze. Bp. 1982. /Bibliotheca Historica/. Bevezető: 5–26., Baranyai Decsi János emlékirata a magyar történelemről: 27–394., jegyz.: 395–414.

²⁷ KULCSÁR: *i. m.* (26. jegyzet) 25.

²⁸ KULCSÁR: *i. m.* (26. jegyzet) 31.

²⁹ KULCSÁR: *i. m.* (26. jegyzet) 33.

³⁰ BALÁZS Mihály – MONOK István: *Történetírók Báthory Zsigmond udvarában. (Szamosközy István és Baranyai Decsi János kiadatlan műveiről)*. In: *Magyar reneszánsz udvari kultúra*. Szerkesztette és az előszót írta: R. VÁRKONYI Ágnes. Bp. 1987. 249–262., jegyz.: 377–379.

³¹ BALÁZS – MONOK: *i. h.* (30. jegyzet) 255.

1592. — 1595.

233

XX.

COMMENTARIORUM

DE

REBUS UNGARICIS,

AC

TRANSYLVANICIS

DECAS DECIMA

CONTINENS HISTORIAM

Belli Sinanici, ac Rerum ab anno salutis reparatae
CIO ID XCII. ad annum 1595 gestarum.

In Honorem, & Perpetuam memoriam Serenissimi
Principis Transylvaniæ, partim proprio, parte
quam verissime conscripta, partim ex alienis
fragmentis digesta

A U T O R E

JOANNE DECIO BAROVIO.

Historia est testis temporum, lux veritatis, vita memoriz,
Magistra vitæ, nuncia vetustatis. Cic.

Serenissimo Inclitæque Principi, ac Domino Domi-
no Sigismundo Dei gratia Transylvania, Mol-
davia, Valachia, Transalpinæ, Sacri Romani
Imperii Principi, Domino Partium Regni Un-
garicæ, Comiti Siculorum &c. Domino suo Clemen-
tissimo.

S. P. D.

Nihil magis decet eos Serenissime Princeps, Do-
mine Clementissime, qui gubernaculis reipub. præ-
sident, quam ut præclaras, salutaresque res, quoad
vix-

Ezen a helyen térek ki arra, hogy az Istvánffy Miklós által 1598-ban összegyűjtött kéziratok utolsó darabját, egy három fóliót elfoglaló „Chronologiae historiae principatus Transylvaniae ab anno 1143 usque ad annum 1571.”-t, mind Berlász Jenő,³² mind Balázs Mihály és Monok István³³ ismeretlennek tartottak. Bizonyos vagyok benne, hogy ez a kronológiai összefoglaló azonos azzal, amelyet Jacobus Bongarsius tett közzé Frankfurtban, 1600-ban kiadott magyar történeti és földrajzi forrásokot tartalmazó nagy gyűjteménye³⁴ függelékében.

A gyűjtemény fő tételei között van Thuróczy és Ransanus krónikája, de szerepel benne a kolozsvári jegyző, Jacobus Jacobinus nyomtatásban 1596-ban megjelent beszámolója Báthori Zsigmond sikeres 1595. évi hadjáratáról is.³⁵ Ez a mű hosszú ideig csak Bongarsius kiadásából volt ismeretes, mígnem Gábor Gyula Bernben rátalált arra a példányra, amelyet maga Bongarsius látott el tipográfiai jelzetekkel saját kiadásának előkészítése során.³⁶ Jacobinus munkáját Baranyai Decsi is felhasználta művében, a 10. tized nyolcadik, kilencedik és tizedik könyvéhez.³⁷

Bongarsius gyűjteményes kötete függelékének elején Erdélyben talált, római kori feliratos köveket ismertet. Érdekességként megjegyzem, hogy az általa közölt 35 köfelirat között több azonos Szamosközy Istvánnak kizárólag a zágrábi gyűjteményes kötetben található kéziratában szereplő feliratokkal.³⁸ Így például a Szamosközy által munkája elején ismertetett, – egykor a gyulafehérvári fejedelmi palotában lévő, de jelenleg már nem található – négy feliratos kő Bongarsius függelékében sorrendben az 5., a 4., a 8. ill. 6.-ként ismertetett felirattal azonos.

A függelék néhány Lőcsével kapcsolatos feljegyzés után Brassóból származó kronológiai jegyzetekkel zárul. A 62 tételből álló évkönyvszerű feljegyzések címe: „Brassoviae sev Coronae Transyluanorum, Ecclesiae parietibus notata leguntur sequentia.”

Az első feljegyzés szövege a következő: „1143. Geysa 2. auus Andreae Regis, Saxones euocauit in Transyluaniam.”

³² BERLÁSZ: *i. h.* (4. jegyzet) 219. és 228.

³³ BALÁZS – MONOK: *i. h.* (30. jegyzet) 262.

³⁴ [BONGARSIVS, Jacobus:] *Rervm Hvngaricarvm Scriptorum varii Historici, Geographici.* Francovrti, M. DC.

³⁵ IACOBIVS, Ioannes: *Brevis enarratio Rervm, a Serenissimo Transylvaniae Principe Sigismundo Anno M. D. XCV. gestarum.* Clavdiopoli, 1596. (RMNY 780 = RMK II. 262.) A mű Bongarsius kiadásában az 536–547. oldalakon található.

³⁶ GÁBOR Gyula: *Adatok a középkori magyar könyvírás történetéhez.* = Magyar Könyvszemle (28.) 1912. 307–308.

³⁷ KULCSÁR: *i. m.* (26. jegyzet) 10–11.

³⁸ Kiadása: SZAMOSKÖZY István: *Inscriptiones Romanae in lapidibus antiquis Albae Juliae et circa locorum 1598.* Sajtó alá rendezte: BALÁZS Mihály, MONOK István. Szeged, 1992. /Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 33. / 189–203.

Az utolsó feljegyzés: „1571. Terraemotus in Bartzia, Ciculia, & bona parte Transyluaniae.”

A kronológiai feljegyzések mintegy két oldalt tesznek ki,³⁹ majd 8 további, 1541 és 1571 közötti feljegyzést olvashatunk, mint Bongarsius kötetének legutolsó tételét. Bongarsius a gyűjtemény elején található tartalomjegyzékben a függelék darabjairól csak annyit árul el, hogy „Nunc primum edita”,⁴⁰ azaz általa megszerzett kéziratról adta ki a kronológiát.

3. Baranyai Decsi János feljegyzéseinek belső kronológiája

Decsi János művének ránk maradt első fejezetében (10. dekád 1. könyv 1. fejezet, a továbbiakban 10.1.1.-ként hivatkozom rá) a 10. tized tervezetét adja. Ezt követően a 2. fejezetben az 1592. év vége felé történt eseményekkel kezdi elbeszélését. A fennmaradt legutolsó fejezetben, a 11. dekád második könyvének 9. fejezetében 1598 közepéig jut el. Tehát az emlékirat nem egészen hat év eseményeit tartalmazza.

Ahhoz, hogy a mű létrejöttével kapcsolatosan érdemleges megállapításokat tehesünk, áttekintést kell nyerjünk a fennmaradt szövegben tárgyalt események időrendjéről. Decsi az eseményeket folyamatosan beszéli el, nem túl gyakran ad pontos dátumot. Az is előfordul, hogy az általa megadott dátum pontatlan.⁴¹ Ahhoz azonban elegendő számú datálást tartalmaz a mű, hogy az egyes fejezetek által tárgyalt események időpontját általában magából az emlékiratból meghatározhassuk. A későbbi vizsgálataink céljából felsorolok ilyen, a szövegben szereplő datálásokat: az illető dekád, könyv és fejezet sorszámát, mellette magában a műben megadott dátumot, s végül a Kulcsár-féle fordítás megfelelő oldalszámát. (Egyedül Győr elestének 1594. szept. 29-i dátumát iktattam be külső forrásból.)

10. 1. 2.	1592. késő ősze	39.
10. 4. 2.	1593. május 22.	103.
10. 5. 1.	1593. nov. 15.	123.
10. 7. 2.	(1594. szept. 29.)	184. Győrt elfoglalják a törökök
10. 7. 5.	1594. vége	189.

10. 7. 6.	1595. jan.	191.
10. 7. 10.	1595. febr.	199.
10. 7. 15.	1595. máj. 2.	215.
10. 8. 1.	1595. júl.	215.
10. 8. 3.	1595. aug. 1.	221.

³⁹ BONGARSIVS: *i. m.* (34. jegyzet) 629–631.

⁴⁰ BONGARSIVS: *i. m.* (34. jegyzet) [XII.]

⁴¹ Két pontatlan dátumot említ KULCSÁR: *i. m.* (26. jegyzet) 14.

10. 9. 1.	1595. júl. 25.	246.
10. 9. 5.	1595. okt.	253.
10. 9. 6.	1595. aug. 27.	254.
10. 9. 8.	1595. szept. 15.	261.
10. 9. 9.	1595. okt. 4.	261.
10. 9. 14.	1595. okt. 22.	280.
10. 9. 15.	1595. dec.	287. Szinán halála
10. 10. 2.	1595. dec. vége	293.
10. 10. 3.	1595. nov. 8.	300. VIII. Kelemen pápa levele III. Zsigmond lengyel királyhoz
10. 10. 4.	1596. eleje.	300.
10. 10. 13.	1596. okt. 21.	332.
10. 10. 13.	1596. okt. 26.	337.
10. 10. 14.	1596. végéig történetek	345.
11. 1. 1.	1596. dec. 25.	346.
11. 1. 2.	1597. febr. 13.	351.
11. 1. 7.	1598. jan. 1.	359.
11. 1. 8.	1598. ápr. 2.	360.
11. 1. 8.	1598. ápr. 4.	361.
11. 1. 10.	1598. ápr. 10.	364. A fejedelem búcsúbeszéde
11. 2. 01.	1598. márc. 27.	373.
11. 2. 03.	1598. márc. 28.	377. Győr visszavétele
11. 2. 05.	1598. máj. 8.	386.
11. 2. 07.	1598. jún. 20.	390.
11. 2. 09.	1598. jún. 27.	394.

4. Az emlékirat ajánlásának keletkezési ideje

Mint a kutatástörténeti részben láttuk, a teljes mű fordításának bevezetőjében olvasható datálási megállapítások ellentmondást tartalmaznak az emlékirat ajánlásának szövegével szemben. Annak kiderítéséhez, hogy az ajánlás mikor készült, annak szövegét kell elemzés alá vonnunk.

Az első fontos megállapítás, hogy mind a megszólításban, mind az ajánlás szövegének első mondatában Báthori Zsigmondot felséges fejedelemnek (*Serenissime Princeps*) nevezi az író és a Szent Római Birodalom fejedelmének titulussal illeti. Márpedig ennek a címnek a használatára vonatkozó megállapodás II. Rudolf német-római császár és Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem között 1595. január 28-án jött létre, amelyről Decsi is beszámol a 10. 7. 13. fejezetben a következőképp: „A császár Erdély fejedelmét szabad fejedelemnek ismeri el, megengedi neki a »felséges« cím használatát.”⁴² Tehát az ajánlás bizonyosan 1595. január 28. után keletkezett.

⁴² KULCSÁR: *i. m.* (26. jegyzet) 205.

Az ajánlásban olvashatjuk továbbá, hogy „...Erdély, Moldva, Havasalföld, vagyis egyszóval egész Dácia elszakadt a török birodalomtól és a Szent Római Birodalomba olvadt, hogy a lengyelek, sőt még a velenceiek is terveket szőnek a barbárok ellen...”⁴³ Ezek a megállapítások, amelyek pl. Havasalföld elszakadását tényként említik, arra utalnak, hogy az ajánlás Báthori Zsigmond és Mihály havasalföldi vajda 1595. október végéig tartó sikeres hadjárata után keletkezett, amelyről a 10. 9. 9.–14. fejezetekben olvashatunk.

Az a megjegyzés, hogy a lengyelek is terveket szőnek a törökök ellen, arra mutat, hogy a szöveg végső megfogalmazására csak 1595 decembere után kerülhetett sor. Ugyanis Báthori Zsigmond hiába küldött megbízottakat a lengyel támogatás elnyerése céljából III. Zsigmond lengyel királyhoz 1595 tavaszán. A követek 1595. március 2-án mondták el segítséget kérő beszédüket Krakóban, amely nem érte el a kívánt hatást. Sőt a Moldva feletti fennhatóság tekintetében a konfliktus odáig fajult a lengyel király és az erdélyi fejedelem között, hogy a lengyel király pártfogoltja, Jeremiás moldvai vajda meggyilkolta a Báthori Zsigmondnak hűséget esküdött Razvan Istvánt.⁴⁴ Báthori Zsigmond követet küldött a pápához, aki 1595. november 8-án szenvedélyes hangú levelet írt a lengyel uralkodónak. Ennek a következményeképp engedhették el a Lengyelországra hurcolt magyarokat 1595. december vége felé.⁴⁵ A fentiek alapján joggal feltehető, hogy az ajánlás legkorábban 1596 elején készült.

Mielőtt az ajánlás szövegéből a keletkezési idejére nézve felső korlátot állapítanánk meg, egy értelmezési tévedést kell tárgyalnom. Ugyanis az ajánlás magyar fordításának egyik részlete ellentmond az alább ismertetendő datálási érveknek és ezzel akadályt jelentene a keletkezési idejének megállapításához.

Kulcsár Péter fordításában a következőket olvassuk: „...hogy Győr visszavétele után a keresztyén világ mer már reménykedni...”⁴⁶ Az ehhez a mondatrészhez tartozó, Bellus Ibolya által írt jegyzet a következőket közli: „Győr vára a dunántúli magyar védővonal kulcsa volt. A törököknek 1594-ben sikerült bevenniük. 1598-ban gróf Pálffy Miklós foglalta vissza.”⁴⁷

A fordításból arra kellene következtetnünk, hogy az ajánlás csakis Győr 1598. március 28-án történt visszafoglalása után keletkezhetett. Ennek azonban több súlyos érv ellentmond. A félreértés oka, hogy az eredeti szövegben „capto Iaurino” szerepel,⁴⁸ ami általában bevételt jelent. A mondatrész helyesen úgy értendő, hogy a keresztyén világ Győrnek a törökök által történt bevétele után, annak dacára is reménykedhet.

Egy fontos további támpontot kapunk a Báthori Zsigmondnak szóló ajánlás címzéséből, amely így szól:

⁴³ KULCSÁR: *i. m.* (26. jegyzet) 33–34.

⁴⁴ KULCSÁR: *i. m.* (26. jegyzet) 292–293.

⁴⁵ KULCSÁR: *i. m.* (26. jegyzet) 293.

⁴⁶ KULCSÁR: *i. m.* (26. jegyzet) 34. 4. sor

⁴⁷ KULCSÁR: *i. m.* (26. jegyzet) 398. 11. sz. jegyzet

⁴⁸ TOLDY: *i. m.* (7. jegyzet) 7. 18. sor

„Serenissimo Inclitoque Principi, ac Domino Domino Sigismundo Dei gratia Transylvaniae, Moldaviae, Valachiae, Transalpiniae, Sacri Romani Imperii Principi, Domino Partium Regni Hungariae, Comiti Siculorum &c. Domino suo Clementissimo S. P. D.”⁴⁹

Hasonlítsuk ezt össze a Decsi János által 1598-ban, ugyancsak Báthori Zsigmondnak ajánlott, a törökellenes háborúra buzdító beszédének címével:

„Oratio Ioannis Decii Baronii ad SERENISSIMUM PRINCIPEM, ac Dominum Dominum Sigismundum Dei Gratia Transilvaniae, Moldaviae, ac Transalpiniae, Valachiae, Sacrique Romani Imperii Principem, Equitem Aurei velleris, partium Regni Hungariae Dominum ac Siculorum Comitem”⁵⁰

Feltűnő az aláhúzással kiemelt egyetlen lényeges különbség, az aranygyapjas rendre való utalás. Decsi János, az egyszerű protestáns iskolamester rendkívül fontosnak tartotta, hogy a kegyetlen katolikus fejedelem megszólításánál minden fontos címet és rangot megemlítsen, egyetlen egyet se hagyjon ki. Bár Istvánffy Miklós, Magyarország második közjogi méltósága megengedhette magának, hogy az utóbbi megszólításról a beszéd másolatának margójára írt jegyzetben ekképp vélekedhessen: „Ighen bolond titulus ez e keues”,⁵¹ mégis: magas méltósága dacára joggal örülhetett annak, hogy 1598. augusztusi fogságba vetése után Báthori Zsigmond börtönéből ép bőrrel szabadult.⁵²

Báthori Zsigmondnak az aranygyapjas renddel történt kitüntetéséről Istvánffy Miklós történeti munkájában három helyen is említést tesz. A Rudolf császár és Báthori között 1595. elején folyt tárgyalások kapcsán létrejött 12 pontos megállapodásról szólva írja, hogy ennek egyik pontja szerint „Zsigmondnak a fejedelmi címet, az aranygyapjas rend láncával megadják”.⁵³ Ténylegesen ekkor ez még nem történt meg, mivel Istvánffy elmondja, hogy 1596 elején Rudolf császárnál tett látogatásáról Báthori Zsigmond „visszaindult azon biztos reménnyel, hogy a spanyol királytól az aranygyapjas rendet megnyerendi”.⁵⁴ Majd az 1597-es év eseményeinek elbeszélését azzal kezdi, hogy: „Ez év kezdetén Zsigmond Erdélyből fényes kísérettel a császárhoz érkezett, hogy az ígért, s Fülöp spanyol királytól neki küldött aranygyapjas rendet átvegye, ... Az aranyláncot szokott ünnepélyel átvevé...”⁵⁵ Tehát Báthori Zsigmond az aranygyap-

⁴⁹ KOVACHICH: *i. h.* (6. jegyzet) 233. és TOLDY: *i. m.* (7. jegyzet) 4.

⁵⁰ BALÁZS Mihály – MONOK István – VARGA András; TAR Ibolya (ford.): *Baranyai Decsi Jánosnak a török elleni háborúra buzdító beszéde 1598-ból.* = Lymbus Művelődéstörténeti Tár II. 1990. 37–100. (Ugyanaz különnyomat formájában: A Lymbus füzetek 11. Szeged, 1990.) : 43.

⁵¹ BALÁZS – MONOK – VARGA – TAR: *i. h.* (50. jegyzet) 43.

⁵² Istvánffy Miklós történeti műve 1724. évi kiadásának 446–447. oldala alapján Berlász Jenő említi: BERLÁSZ: *i. h.* (4. jegyzet) 221.

⁵³ ISTVÁNFY Miklós: *Magyarország története.* Ford.: VIDOVICH György. Debreczen, 1867. XXIX. könyv 727.

⁵⁴ ISTVÁNFY: *i. m.* (53. jegyzet) XXX. könyv 755.

⁵⁵ ISTVÁNFY: *i. m.* (53. jegyzet) XXX. könyv 782.

Toldy. 4024. III. Holocvár június 17. 1864.
Jus - 22.

20.

Igen tiszelt barátom Uram!

Bocsásson meg, hogy f. hó 4-dikén történt harca jóváselem olva igen jól magán is hivatalos dolgaim miatt mindig halogattam a múzeumi diplomából megves néhány darab könyv elküldését. Ezzel tudom e darabokat.

126. *) Baden, die Verfassung Siebenb.	35
1097. Nöteborgi Főrel. paificia	10.
1898. Magyar Kurir 1797. 1. 2.	80.
2798. Német hírség. (Várat)	20.

Összesen 1 f. 45 fr. értékben.

Baranyai Decsi János ~~munk~~ Holcpariconja Wittenb. 1587. 4r. nincs meg Múzeumi könyvtárban, és így azzal fájdalom nem szolgálhatok. — Utána járni meg holnap a gr. Mikó, a ref. coll. és a cash. lyceum táraiban s ha csak megtalálható, 3-4 nap múlva bizonyosan megküldöm postán; ha ez idő alatt a könyv meg nem érkezik, bizonyos lesz, hogy a holocvári könyvtárban nem lelhető. — Az Adagiákat (Bártfa 1588 cziml. nélkül) minden esetre megküldöm a collegium könyvtárából, magam nevére hivivón, vagy maga e könyvekkel együtt, ha a könyvtár orvos felése Mikóhoz közlésében megtalálhatom, vagy leg-
feltehető

2. kép. A Szabó Károly által 1864. június 17. és 22. között Toldy Ferenchez írott levél első oldala.

„Baranyai Decsi János Hod[o]leporiconja Wittenb. 1587. 4r. nincs meg múzeumi könyvtárban, és így azzal fájdalom nem szolgálhatok. — ... Az Adagiákat (Bártfa 1588 cziml. nélkül) minden esetre megküldöm ...”

jas rendet 1597 elején kapta meg, az átadási ünnepségre Prágában 1597. március 3-án került sor.⁵⁶ Ebből következik, hogy a történeti munka ajánlása bizonyosan 1597 márciusa előtt keletkezett.

Ezt az időhatárt nemcsak megerősíti, hanem valamelyest még tovább szűkíti az ajánlás szövege. Ebben ugyanis Decsi János azt mondja: „megpróbáltam Emlékiratom e tizedik tizedében az *utóbbi három év* legemlékezetesebb eseményeit röviden és, amennyire tőlem telt, az igazságnak megfelelően összefoglalni.”⁵⁷ Mivel a 10. tized az 1592. végén történt eseményekkel indul, – feltételezve, hogy Decsi itt pontosan fogalmazott –, ebből az is következik, hogy az ajánlást nem írhatta 1597-ben vagy az után, mert akkor már nem a legutóbbi három év eseményeit tárgyalná! Ezt a következtetést megerősítik az ajánlás Báthorihoz címzett további részei is. „Hiszen ki ne csodálná ... mindazt a számos jelentős dolgot, amit e két-három év alatt okosan, bátran véghezvitt e sikeres korszakban?”⁵⁸ Ez a kitétel kétségtelenül az 1593-tól 1595 végéig terjedő évekre utal. Majd ezt olvassuk: „Erdély, Moldva, Havasalföld, vagyis egyszóval egész Dácia elszakadt a török birodalomtól és a Szent Római Birodalomba olvadt, ... hogy egyetlen év alatt oly sok ezer török esett el Havasalföldön és Moldvában...”⁵⁹, mindezek egyértelműen 1595-re vonatkozó utalások.

Magából az ajánlás szövegéből megállapítható tehát, hogy az 1596-ban készült.

5. Meddig terjedt időben az ajánláshoz tartozó mű?

Induljunk ki ismét az ajánlás szövegének abból az utalásából, hogy „megpróbáltam Emlékiratom e tizedik tizedében az *utóbbi három év* legemlékezetesebb eseményeit ... összefoglalni.” Megjegyzem, hogy az ajánlásban később is úgy fogalmaz Decsi János, hogy „Emlékiratomnak ez utolsó tizedét”⁵⁹ említi, és szó sincs a tizenegyedik tizedről. Ebből azonnal következik, hogy az ajánláshoz tartozó szöveg legfeljebb a tizedik dekád végéig, azaz az 1596 végéig terjedő eseményekig tarthatott. De ha figyelembe vesszük, hogy mind a pozsonyi, mind a zágrábi kódexben az ajánlás előtti címben az szerepel, hogy „Commentarium de Rebus Ungaricis, ac Transylvanicis Decas Decima Continens Historiam Belli Sinanici, ac Rerum ab anno salutis reparatae M D XCII. ad annum 1595 gestarum.”, akkor nyilvánvaló, hogy az ajánlásban említett „*utóbbi három év*” alatt az 1592-től 1595-ig terjedő időszakot kell értenünk. Ezért a csatlakozó történeti munka legfeljebb 1595 végéig terjedhetett.

Az alábbiakban azt fogom igazolni, hogy valójában csak az 1594. év eseményeit tartalmazta, és pontosan addig tartott, amennyit Kovachich szövegkiadása

⁵⁶ Pandula Attila (ELTE Történelem Segédtudományai Tanszék) szíves szóbeli közlése.

⁵⁷ KULCSÁR: *i. m.* (26. jegyzet) 31.

⁵⁸ KULCSÁR: *i. m.* (26. jegyzet) 33. 11–24. sorok

⁵⁹ KULCSÁR: *i. m.* (26. jegyzet) 35. 19. sor

tartalmaz. Ehhez hasonlítsuk össze a 10. dekád hetedik könyvének azokat a fejezeteit, nevezetesen a 2., 3., 4. és 5. fejezetek szövegét, amelyeket a pozsonyi és a budapesti kézirat is tartalmaz. Ezt a vizsgálatot megkönnyíti Toldy szövegkiadása, mert ezekben a fejezetekben, – ahol bár a budapesti kézirat szövegét közli –, lábjegyzetekben megadja a Kovachich-féle kiadás eltéréseit.

A legfeltűnőbb különbség a két szöveg között, hogy a pozsonyi változatban az 5. fejezet terjedelme csak mintegy 40%-a a budapestinek, az előző három fejezet viszont szinte azonos hosszúságú. A másolási hibákból fakadó betűeltéréseken kívül a 2., 3. és 4. fejezetben a budapesti változat néhány apró és mindössze egyetlen hosszabb betoldást tartalmaz a pozsonyihoz képest, valamint egy-két helyen kicsiny módosítást. Igazán lényeges eltérés csak az ötödik fejezetben található. Vizsgáljuk meg a szövegek egymáshoz való viszonyát!

A 2. fejezetben mindössze egy apró módosítást találunk.⁶⁰

A 3. fejezetben, amely a lugosi hadjáratról szól, a budapesti szöveg a következő betoldásokat tartalmazza: „Stephano Jósika Cancellario”⁶¹, „Ioannem Fratitai”⁶², „si occasio se daret”⁶³, „itinere fugae simili”⁶⁴. A két szöveg közti további eltérés, hogy a budapesti változatban elmaradt egy „generalis” szó Geszti Ferenc kapitányi címéből⁶⁵, valamint Gesztinek a fejedelemhez való feltétlen hűségére utaló „ac Principi imprimis fidelissimo” kitétel.⁶⁶

A 3. fejezetben egyetlen nagyobb változtatás található, ez a fejezet legvégén van. Itt a pozsonyi változat mintegy hét nyomtatott sornyi szövege helyett a budapesti kézirat egy tizenhat nyomtatott sor terjedelmű szöveget tartalmaz, amelyből mindössze kb. három sornyi való a Kovachich-féle változathoz.⁶⁷ A csak a budapesti kéziratban található szövegváltozat így kezdődik: „Vannak jó néhányan, akik erősen állítják, hogy Geszti árulásának eredményeképpen terjedt el a hazugság és történt mindez. Mi azonban a dolog bizonytalansága miatt eldöntetlenül hagyjuk ezt a kérdést.”⁶⁸ Ez a betoldás egyúttal megmagyarázza azt, hogy miért hagyta el Decsi János Geszti feltétlen hűségére utaló, korábbi megjegyzését. Ezután a pozsonyi változathoz vesz át valamennyit, majd még kiegészíti egy, a lugosi hadjárat után történt esemény leírásával.

A 4. fejezetben mindössze két betoldást jelöl Toldy: „tamen”⁶⁹, valamint „oppidum a boum cornibus ob pascuorum felicitatem olim graece denominatum”⁷⁰,

⁶⁰ TOLDY: *i. m.* (7. jegyzet) 140. 12. jegyzet

⁶¹ TOLDY: *i. m.* (7. jegyzet) 141. 19. jegyzet

⁶² TOLDY: *i. m.* (7. jegyzet) 141. 21. jegyzet

⁶³ TOLDY: *i. m.* (7. jegyzet) 142. 26. jegyzet

⁶⁴ TOLDY: *i. m.* (7. jegyzet) 143. 39. jegyzet

⁶⁵ TOLDY: *i. m.* (7. jegyzet) 142. 28. jegyzet

⁶⁶ TOLDY: *i. m.* (7. jegyzet) 143. 29. jegyzet

⁶⁷ TOLDY: *i. m.* (7. jegyzet) 143. 40. jegyzet

⁶⁸ KULCSÁR: *i. m.* (26. jegyzet) 186.

⁶⁹ TOLDY: *i. m.* (7. jegyzet) 144. 43. jegyzet

⁷⁰ TOLDY: *i. m.* (7. jegyzet) 145. 47. jegyzet

amely Bukarest nevének etimológiájára vonatkozó utalás: „amit egykor a legelők gazdagsága miatt görögül az ökörszarvról neveztek el”⁷¹.

Az 5. fejezetben két kisebb módosítást találunk: a „sese” szócska négy szóval hátrébb helyezését⁷², és egy betoldást: „veteribus Achilleam”⁷³, ami Kilija város régi nevére utal.

Ezeken túlmenően az 5. fejezetben két lényeges változtatás van. Az egyik a következő. A Kovachich-féle szövegben az ötödik fejezet mindössze 28 nyomtatott sor terjedelmű, ennek utolsó 12 sorát a budapesti kéziratban nem találjuk meg. Helyette egy, az előző szövegrésztől teljesen független, de önmagában teljes és elég hosszú, 57 nyomtatott sor terjedelmű beszámolót kapunk a tatárok téli hadmozdulatairól és a velük vívott szerencsétlen váradi csatáról.⁷⁴

A pozsonyi kéziratban az 5. fejezet Áron moldvai és Mihály havasalföldi vajda 1594. kemény telén végrehajtott katonai akcióiról számol be. Ebből mindkét változatban benne van az Áron hadműveleteiről szóló beszámoló. Az ezt követő mondat, amely a két változat legutolsó közös mondata, az alábbi: „Eodem successu sed longe maiori alacritate, et Michael Palatinus rem in Transalpina gessit.” azaz „Ugyanilyen eredménnyel, de sokkal nagyobb lelkesedéssel végezte dolgát Mihály nádor Havasalföldön.”⁷⁵

Az ezt követő szöveg, amely csak pozsonyi változatban található meg, a következő:

„Post quam enim ingentes voluntariorum, ex Vngaria et Transylvania militum copias collegisset, imprimis Girgioviam, mox Orozczikinum, Drezlovium item, et complura alia oppida Turcica, citra, ultraque Danubium sita, caesis quamplurimis Barbarorum, et non paucis mancipiorum Christianorum in pristinam libertatem assertis, ferro atque flamma consumpsit, ingentemque omnis generis praedam inde reportavit. Ita vastatis hostilibus circumquaque dititionibus, felix si finis, quod optandum est, principio responderit, futuri belli exordium fecere.”⁷⁶

Ennek fordítása a szakirodalomban nem található, ezért itt közlöm:

Miután önkéntesek tömegéből sereget gyűjtött Magyarországról és Erdélyből, először Girgiovíát, majd Orozczikinumot valamint Drezloviumot és sok más török várost a Duna mindkét partján tüzzel-vassal elpusztított. Miután számos barbárt levágott és sok keresztény fogolynak visszaadta a szabadságát, végül hatalmas és változatos zsákmánnyal tért vissza innen. Miután így köröskörül elpusztították az ellenséges hatalmakat, abban bízva, hogy a remélt sikeres vég fog a kezdetre következni, előkészületeket tettek egy jövőbeni háborúra.

⁷¹ KULCSÁR: *i. m.* (26. jegyzet) 188.

⁷² TOLDY: *i. m.* (7. jegyzet) 146. 54. jegyzet

⁷³ TOLDY: *i. m.* (7. jegyzet) 146. 53. jegyzet

⁷⁴ TOLDY: *i. m.* (7. jegyzet) 146. 55. jegyzet

⁷⁵ KULCSÁR: *i. m.* (26. jegyzet) 189.

⁷⁶ TOLDY: *i. m.* (7. jegyzet) 146. 55. jegyzet

A másik lényeges változtatás a fejezet címe, amelyet érdekes módon Toldy Ferenc nem vett észre, jegyzeteiben nem utal rá. Holott a pozsonyi szövegben a cím a következő: „Quid Moldavi, et Transalpini Transylvanicis adjuti copiis post defectionem egerint.” Ezzel szemben a budapesti kéziratban: „De Tartarorum hybernatione. Varadinensium clade”. Ez utóbbi cím teljesen megfelel a budapesti szövegben található kiegészítésnek, míg a Kovachich-féle cím megfelel a pozsonyi változatnak!

Látható, hogy a pozsonyi szövegváltozat megfogalmazásában befejezettség, lezárttságot mutat. A két utolsó, meglehetősen rövidre fogott, feltehetően időszükében készült fejezet a sikerekről tudósítva igyekszik előre vetíteni a következő évben, 1595-ben elért hadisikereket.

Figyelemre méltó a pozsonyi kézirat két legutolsó fejezetében néhány részlet öszszecsenge az ajánlás szövegével. Például a 10.7.4. fejezetben ez áll:

„Így tehát rövid idő alatt, s méghozzá olyan időben, ami az elpártolásra éppen nem látszott alkalmasnak, valami titkos végzet következtében három nagy jelentőségű tartomány szakadt el a török birodalomtól, Erdély, Moldva és a havasalföldi Oláhország, melyek egykor az egész Dáciát alkották, és példajukkal nem kis mértékben ösztönözték a többi terület fejedelmeit, hogy közös akarattal vállaljanak szent háborút a keresztyénség megátalkodott ellenségei ellen.”⁷⁷

Az ajánlásban pedig ez:

„Erdély, Moldva, Havasalföld, vagyis egyszóval egész Dácia elszakadt a török birodalomtól és a Szent Római Birodalomba olvadt, hogy a lengyelek, sőt még a velenceiek is terveket szőnek a barbárok ellen, hogy a Birodalom fejedelme és a többi keresztyén király szent szövetséget kötött ellenük”.⁷⁸

Ez azt bizonyítja, hogy a két szöveg megfogalmazása közel ugyanakkor történt.

E vizsgálatok alapján teljesen egyértelmű, hogy az ajánláshoz tartozó, eredeti szövegváltozat a pozsonyi (és zágrábi) kézirat által megőrzött szöveg, amely a 10. dekád hetedik könyvének 5. fejezetéig tartott. A budapesti változat pedig a hetedik könyv 2. fejezetétől kezdődően a korábbi kézirat utolsó fejezeteinek némi átdolgozásával és annak folytatásával jött létre.

Az is látható, hogy Decsi nagy gonddal készítette el az ajánlást, de a szöveg zárófejezeteinek, tehát a 10.7.2. – 10.7.5. fejezetek megírására kevés ideje maradt. A címben szereplő 1595-ös évszám pedig nagyzolásnak tekinthető, bár eljut 1594–95 telének eseményeihez, de tovább nem tárgyalja a történeteket. Így a címben szereplő 1595-ös évszám inkább a Báthori Zsigmond fejedelem számára nagyon sikeres év megjelölésével elsősorban a figyelemfelkeltést kívánta szolgálni.

⁷⁷ KULCSÁR: *i. m.* (26. jegyzet) 188.

⁷⁸ KULCSÁR: *i. m.* (26. jegyzet) 34.

6. Mikor nyújtotta át emlékiratát Decsi János Báthori Zsigmondnak?

Az alábbiakban Decsinek Hunyadi Ferenchez, Báthori Zsigmond fejedelem orvosához írt, 1596. augusztus 16-án keltezett leveléről lesz szó. Ez a levél válasz Hunyadi egy korábbi levelére, amelynek szövegét szintén ismerjük. A levél számunkra fontos része Csonka Ferenc fordításában a következőképp szól:

„...hogy más tudós férfiakat is hasonló nagy tettekre buzdítsak, meg hogy a fejedelem kegyét és támogatását is megnyerjem, serénységem más, kisebb alkotásain kívül két figyelemre méltó művet ajánlottam fel minap a fenséges fejedelemnek, ezek közül az egyik Sallustius volt, én fordítottam le honi nyelvre. S amikor a fenséges fejedelemnek felajánlottam, ugyanaz történt velem, ami Teodoro Gazával; ő ugyanis, amikor azt a hatalmas, görögöből fordított művet az állatok történetéről, ha nem csalódom, Gyula pápának felajánlotta, csak annyicska pénzt kapott érte, amennyi a könyv díszes kötésére volt elég. Gaza csak annyiban volt, jogosan, szerencsésebb nálam, hogy ő, ha többet nem is, de legalább a kötési költséget megkapta, nekem viszont mikor még azt is megtagadták tőlem, minden munkám és fáradozásom kárba vezett.

S hogy a hivatali teendőimen felül körülbelül ötévi munkával összeszedett s csekély erőm szerint összeállított Magyar História⁷⁹ nekem mennyi veritékembe került, arra tanúnak a jó istent hívom, mert az emberek ítéletét a kelleténél igazságtalanabbnak tartom. Mikor a fenséges fejedelemnek ezt a fáradságos munkámat is bemutattam, s ezen a címen valami kis útiköltséget kértem, semmit nem értem el azok közül, amiket elérni óhajtottam. Mit tegyek tehát? Vajon azoknak ajánljam fel műveimet, akik nem igénylik, vagy ha ingyen elfogadják, el sem olvassák őket? Sült bolond lennék hát, ha akár csak egy betűt is leírnék még valaha valakinek a tiszteletére.”

Fordítsuk figyelmünket e levélrészlet elemzésére. Decsi kisebb munkái mellett két, általa jelentősnek tartott művét Báthori Zsigmond fejedelemnek ajánlotta fel, de semmilyen anyagi elismerésben nem részesült. A szövegben szereplő „ajánlottam fel” kifejezést nyilván úgy kell értelmezzük, hogy mindkét mű ajánlása a fejedelemhez szólt. Az első mű, Sallustius magyar fordítása az 1596-ban, a szebeni Fabricius nyomdában kiadott munka.⁸⁰ Kérdéses lehet, hogy vajon a nyomtatott művet mutatta-e be Decsi vagy a kéziratot. A két történelmi tárgyú ókori mű margójára nyomtatott megjegyzések és az előszó egyértelművé teszik a fordítás aktuálpolitikai vonatkozásait, s azt, hogy Decsi közvetlenül a fejedelemnek kívánt szolgálatára lenni azzal, hogy a tanulságokra felhívja a figyelmet. A nyomtatott mű címdala és az azt követő oldalon „Fejedelmi Ofelségének a Német Császártól épségben történt visszaérkezését” üdvözlő ajánlás nyilvánvalóvá teszi, hogy magát a kinyomtatott művet szánta Decsi a fejedelemnek történő bemutatásra. Amint ezt egy másik tanulmányomban megállapítottam, a kötet 1596 márciusában vagy áprilisában került ki a

⁷⁹ A latin eredetiben: *Rerum Hungaricarum Historia*

⁸⁰ *Az Caius Crispus Salvstiusnac ket Historiaia*. Fordította: BARONYAI DETSI János. Szeben, 1596. (RMNY 786. = RMK I. 286.)

H.

Alipon barani oppido exprobraverunt. nihil Bessa confestim à suis electionibus aliquot antiquis
 nobis qui terris iniquitate gratia Disposita circa mores inflammaverunt. Sed ubi factum fuisset, Barani
 barbari lapides nuptiam obsequio fuissent, quoniam Thorsifer, proscripti in membris suis in feno. Et
 lo pugnâ hinc legem confestim ostendimus, et saltem deinde accivum cum ipsa pactione in cont. Non minus
 tandem Turci pugnâ mores cum nuptis confestim, et vultu, et nisi libas pades metrom Epithes pugnâ
 talifent, sui jam nupti in feno de Disposit. Sed nuptis dicit Martinus Horvat in Turcas invadentes, et tempore
 eos in feno vultu Thorsifer fuissent nupti, et de pugnâ in hinc turcos et manibus elat pactione,
 Johannes Bessai et Johannes Kaptan libram vultu innotuit, atque sub captis pactione turcos dicit
 ciant. Ita dicit feno omnes, Capti pactione, Bessa cum 60 feno feno elatos: omnibus igitur in feno
 raris fuissent et ipse Bessa feno vultu vultu, amque Martinus Horvat fuissent in feno, feno aut
 in turcom quendam dicitur. Ita Bessa feno delapsus pactione abfuit quia à Martinus capto, vultu
 aucta omnia non potuit, quia ab eo innotuit: infelicitate pactione feno turcom in Epam confestim à Bessa.
 circumstantibus libram, effusa sub feno confestim. Martinus Horvat, quoniam pades Epam sui pactione pugnâ
 dicitur, turcom libas vultu, Bessa pugnâ feno elapsus, pactione feno dicit, et ad feno de recepit. Bessa
 Thomaevarum vultu, quoniam vultu argentum, pactione dicit colere feno man, in pactione, quoniam pactione
 reliquis feno, libras pactione vultu feno hinc feno à feno colligit, et cont ractione constans ep. Pactione
 illis Pactione quidem Vejozda XL. libram pactione colere feno, ut à pactione feno elapsus innotuit. Ita
 pactione Is in Bessa tunc animâ innotuit, captoque aliquot barbarorum reliquis in feno conjecta. Ita

Thomaevarum Bessa vultu cum ingenti vultu pactione dicitur unam à captivis Pactione
 nis, hinc nobilitate vultu vultu vultu innotuit. Lac adito dicitur quoniam Bessai
 tas à mancipijs Turcicis libas et ex ipsa dicitur hinc pactione offi.

. Cit. tertium vultu committit. Sed ubi Bessa capto vultu la capto

tentâ Vagrorum vultu dicitur: pactione, hinc confestim ad lib.

. Caicum dicit, ac in ipsa vultu la majorem in vultu pactione

et ne pactione Turcom pactione ten in manibus hinc,

hinc dicitur ad vultu Beron vultu. Simil et nihil,

ut pactione dicitur exemplum pactione, et quoniam hinc,

hinc Horvat, qui ipse pactione pactione pactione

poterat, vultu dicitur, ac hinc pactione

innotuit factum vultu dicitur, pactione Epam

obviam feno generosum dicitur alio quoniam

antiquis vultu Martinus vultu. Captiva dicitur.

Paula Caravallifera pactione pactione afflicta,
 hinc pactione, pactione ingens pactione, Captiva tunc ccc.
 = ne vultu vultu dicitur. dicitur hinc feno xxx

Genij. Et ne capto pactione post dicitur, Bessa à

Veberis Alham Pactione vultu -

Provinciaque pactione

fuit

TERO

17 die Aprilis. An. d. 1703

3. kép. A történeti mű második része egyetlen ismert kéziratának utolsó oldala az Egyetemi Könyvtár Pray-gyűjteménye 17. kötetének 105^v oldaláról.

nyomdából,⁸¹ ezért annak átadása, bemutatása legkorábban márciusban, legkésőbb májusban bizonyára megtörtént.

A levélrészletből nyilvánvaló, hogy a két nagyobb munkát közel egyidőben nyújtotta át a fejedelemnek. Először a Sallustius fordításról beszél, ezt feltehetően korábban adta át. Lehetséges, hogy ezzel egyidőben, de valószínűbb, hogy ezt követően, nem sokkal később került sor a másik mű átadására. A levélből érezhető, hogy az események a közelmúltban történtek, az anyagi támogatás elutasításával okozott megbántottság indulata nagyon friss. Ezért joggal következtethetünk arra, hogy e második mű bemutatása valószínűleg 1596 áprilisa és júliusa között történt.

Decsi leveléből egyáltalán nem következik, – amint azt Szabó Károly gondolta a levél publikálásakor⁸² –, hogy az átadott munka a történeti mű első kilenc tizedét is tartalmazta volna. Sőt még az sem magától értetődő, hogy vajon a levélben említett „Rerum Hungaricarum Historia” vajon azonos-e a *Commentariorum de Rebus Ungaricis, ac Transylvanicis* című munkával vagy annak egy részével. A címek különbözősége, valamint a „körülbelül ötévi munkával” kifejezés felvetik azt a lehetőséget, hogy a két munka talán különböző. Ugyanis az emlékirat 1592 végén kezdődik, a levél 1596-ban kelt, ezért legfeljebb négy évi munkáról lehetne szó.

A következőkben azt szándékozom igazolni, hogy Decsi levelében másodikként említett mű valóban az emlékirat 10. dekádjának első, 1594 végéig terjedő része.

Ami a történeti munka megnevezését illeti, az előszóban Decsi János a munkáját ugyan legtöbbször „Commentariorum”-nak nevezi, de többször használja a „rerum gestarum historia” kifejezést is⁸³, máshol munkájáról úgy beszél, hogy „bemutatva a magyar történelem egy darabját” (*Historiae Vngaricae partem*)⁸⁴, ezért a megnevezésbeli eltérés nem zárja ki, hogy feljegyzéseire a levélben „Rerum Hungaricarum Historia”-ként hivatkozott.

Ami pedig a „körülbelül ötévi munkával” kifejezést illeti, tegyük fel, hogy Decsi a munka alapját képező „Magyar Évkönyv” elkészítéséhez már közvetlenül Strassbourgból való visszatérte után, 1592-ben hozzáfogott. Mivel 1596-ban fejezte be az átadott művet, a munka öt naptári éven át húzódott, s ha figyelembe vesszük a „körülbelül” szót is, akkor az „ötévi” időtartam megjelölés csak a munka nagyságát is jelezni akaró, enyhe túlzásként is értékelhető.

Végezetül pedig a következő egyszerű gondolatmeneten alapuló érvet említem. Mint megállapítottuk, a feljegyzések ajánlása 1596-ban készült, és a művet Decsi bizonyosan át is adta Báthori Zsigmondnak, hiszen Istvánffy Miklós ezt valószínűsíthetően a fejedelem levéltárából másoltatta le magának. Decsi a levelében így fogalmaz: „serénységem más, kisebb alkotásain kívül két figye-

⁸¹ HOLLER László: *Baranyai Decsi János törökök elleni harcra buzdító éneke 1597-ből.* = Magyar Könyvszemle (117.) 2001. 1. sz. 101–112.

⁸² SZABÓ: *i. h.* (13. jegyzet) 470–471.

⁸³ TOLDY: *i. m.* (7. jegyzet) 5. 20. és 29. sor

⁸⁴ TOLDY: *i. m.* (7. jegyzet) 8. 31. sor

lemre méltó művet ajánlottam fel”. Ezt a két kiemelt művet kisebb alkotásaival állítja szembe, a figyelemre méltó jelző a művek értékére, a befektetett munka nagyságára, a tartalmi és terjedelmi jelentőségre utal. Terjedelemre nézve mind a fordítás, mind az emlékirat elég jelentékeny. A 300 oldalas Sallustius fordítás mintegy 260 ezer betűt tartalmaz, az emlékirat Kovachich-féle kiadása ezzel nagyságrendileg megegyezik: mintegy 200 ezer betű. Az augusztus 16-i levél elkeseredett hangneme, az abban megfogalmazott elvándorlási szándék alapján valószínűtlen, hogy Decsi még 1596-ban, de a levél megírása után ajánlotta volna történeti feljegyzéseit a fejedelemnek. Így ha ez mégsem lenne azonos a levélben említett magyar történeti munkával, akkor – tekintettel az emlékirat jelentős terjedelmére – Decsi a Hunyadinak írott levelében három figyelemre méltó munkáról szólt volna, nem kettőről.

A fentiek alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy Decsi emlékiratának a Kovachich-féle kiadásban közölt részét bizonyosan 1596. március 4. után és augusztus 16. előtt, valószínűleg 1596 áprilisa és júliusa között nyújtotta át Báthori Zsigmond erdélyi fejedelemnek.

7. A történeti feljegyzések kéziratáról

Toldy szövegkiadása és Kulcsár fordítása egyaránt a pozsonyi és a budapesti kéziraton alapszik. Mindkettőn szóvá teszik a kéziratok hibáit és pontatlanságait. Toldy így sajnálkozik:

„...Decsinek oly tudatlan másolók jutottak, miszerint még a rövidítéseket sem tudták helyesen feloldani, mire sok hibás szóleírás a szó közepén és végén mutat; másfelül a historiai személy- és helyneveket nem ismerve, ezeket is gyakran rosszul írták le; némely helyt nem tudván az eredetit olvasni, hézagokat hagytak; más helyt figyelmetlenségből kihagytak szöveget, s általában a pontozás is javítást igényelt, hogy a mondatok érthetőkké váljanak.”

A fentiekben elősorolt tipikus hibákra mutatott számos példán kívül Toldy felsorolt mintegy tíz javítást Kovachich szövegkiadásához képest és közel húsz helyet, ahol a budapesti kézirat szövegén javított.⁸⁵ Kulcsár hasonlóképp kritizálja a kéziratokat.⁸⁶ Ezért a szöveg bizonyos helyeinek értelmezése szempontjából különös fontossága lehet a zágrábi kéziratnak.

A történeti mű első részét tartalmazó kéziratokkal kapcsolatban mind Berlász Jenő, mind Balázs Mihály és Monok István azt feltételezik, hogy a pozsonyi a zágrábiról készült másolat, ezt azonban közelebbről nem indokolják. Hogy ez valóban így van-e, egy, a pozsonyi kéziratban található bejegyzés alapján dönthető el a legegyszerűbben. Ugyanis a pozsonyi kéziratban olvasható az annak alapjául szolgáló másolat készítőjének, Nagyfalvy Gergelynek pársoros megjegyzése a harmadik könyv 3. fejezetének végén.

⁸⁵ TOLDY: *i. m.* (7. jegyzet) XXX–XXXII.

⁸⁶ KULCSÁR: *i. m.* (26. jegyzet) 14–15.

„Haec meminī, quando gesta sunt; sed omittit Stephanum Tholdi, et Moysen Székely, quorum consilio, et virtute res ea praecipue gesta fuit, quod et carmine in Transylvania celebravi. Gregorius Nagyfalvy.”⁸⁷

Magyarul:

„Emlékszem ezekre, amikor megtörténtek; kihagyta azonban Tholdi Istvánt és Székely Mózes, holott elsősorban az ő okosságuk és bátorságuk vitte végbe mind-azt, amint egy énekben elő is adtam Erdélyben. Nagyfalvy Gergely.”⁸⁸

Eddig nem sikerült megszereznem a zágrábi kézirat ezen részének másolatát, amely alapján megállapítható lenne, hogy szerepel-e benne Nagyfalvy Gergely bejegyzése. De tekintettel arra, hogy a zágrábi kéziratot 1598-ban másolták, mindössze két évvel az eredeti mű elkészülte után, ezért ez feltehetően jóval pontosabb a pozsonyi kéziratnál. Ezért Baranyai Decsi történeti munkájának egy jövőbeli kritikai kiadáshoz a zágrábi kéziratot okvetlenül figyelembe kell venni. A másolat pontosságát valószínűsíti a zágrábi kolligátumból 1990 és 1992 között kiadott három terjedelmes egység szövegeinek pontossága is.⁸⁹

Decsi munkájának első részét Istvánffy Miklós nemcsak birtokolta a gyűjteményében, hanem fel is használta művéhez. Ez kétségtelenül megállapítható a szövegegyezésekből. Így a 10. tized hatodik könyve 6. fejezetének végétől a 8. fejezet végéig terjedő részt Istvánffy lényegében átvette Decsitol és bedolgozta műve XXIX. könyvébe.

A történeti mű folytatását tartalmazó budapesti kézirat lényegében független az előzőektől. Toldy megállapítása szerint az írás a 18. század elejéről való, bizonyosan Pray György készítette a másolatot. Hogy vajon Istvánffy könyvtárából származott-e ennek eredetije vagy sem, erre nézve konkrét adattal nem rendelkezünk. A kézirat végén olvasható 1603. évi dátum és Bod Péter ugyanazon évre vonatkozó információja arra utalhat, hogy Istvánffy Miklós 1603-ban másoltatta le magának a már birtokában lévő Baranyai Decsi mű folytatását, és erről a másolatról készült a budapesti kézirat. Tényleges használatára azonban nem sikerült egyértelmű, meggyőző bizonyítékot találnom Istvánffy művében. Egy helyen ugyan Bartoniek Emma Decsi kilencedik könyve 2. fejezetének használatát vélelmezi Istvánffy XXIX. könyvében –, amelynek fő forrása egyébként Jacobinus

⁸⁷ TOLDY: *i. m.* (7. jegyzet) 42.

⁸⁸ KULCSÁR: *i. m.* (26. jegyzet) 74. Lásd ezzel kapcsolatban: HEGEDŰS István: *Nagyfalvi Gergely ismeretlen Carmene.* = Irodalomtörténeti Közlemények 1891. 402–403.

⁸⁹ A kolligátum harmadik egységének (87–99. főlíók) kiadása: BALÁZS – MONOK – VARGA – TAR: *i. h.* (50. jegyzet).

A kolligátum ötödik egységének (113–121. főlíók) kiadása: SZAMOSKÖZY: *i. m.* (38. jegyzet).

A kolligátum hatodik egységének (122–129. főlíók) kiadása: BALÁZS Mihály – MONOK István – VARGA András; TAR Ibolya (ford.): *Az első magyar ars historica: Szamosközy István Giovanni Michaele Bruto történetirői módszeréről (1594–1598).* = Lymbus Művelődéstörténeti Tár IV. 1992. 49–86.

korábban már említett munkája⁹⁰, de az egy-két szavas, Decsiéhez csak hasonló beszúrás nem elég meggyőző érv.⁹¹ Sőt, Bartoniek egy másik megfigyelése épp az ellenkező vélekedést erősíti. Báthori Zsigmond 1598. április 10-én tartott búcsúbeszéde elhangzásakor, amelyet Toldy Ferenc feltevése szerint Decsi János írt meg a fejedelem számára, császári követként jelen volt Istvánffy Miklós is. Az eseményekről aznap keltezett jelentésében írottak sokkal közelebb állnak a Baranyai Decsi által közölt szöveghez, – aki feltehetően a beszéd eredetije alapján fogalmazta meg e fejezetet –, mint történeti munkájának erre vonatkozó leírása.⁹² Ez tehát inkább arra utal, hogy Istvánffynak nem állt rendelkezésére Decsi emlékiratának második része történelmi műve elkészítésekor.

Végül azt a kérdést kell érintenünk, hogy vajon megírta-e Decsi János emlékiratának első kilenc tizedét. A kérdést két részre kell bontanunk: az ajánlás írásakor már készen volt-e valamilyen formában az első kilenc tized, illetve, hogy a későbbiek során elkészült-e a teljes mű.

Az ajánlásban ezt olvassuk:

„... bemutatva a magyar történelem egy darabját, ... ízelítőt adjak ... a hasonló módon összeállított »Magyar évkönyv«-ből, amelyet Isten segítségével egyszer teljességében igyekszem közzétenni, ha Felsőged nagylelkűsége helyesli.”⁹³

Ebből a részletből világos, hogy Decsi „Magyar évkönyv”-nek nevezte azt a vázlatot, kronológiát, amelynek részletes feldolgozására mutat példát az emlékirat 10. tizedével, és nyilvánvalóan a többi rész feldolgozása ekkor nem volt kész.

Arra vonatkozóan, hogy a halálát megelőző két-három évben ennek megírásával foglalkozott volna, sem fennmaradt töredék vagy más forrásadat nem mutat. Ezért kénytelenek vagyunk azt az álláspontot elfogadni, hogy Baranyai Decsi János történeti művének első kilenc tizede nem készült el.

8. Összefoglalás

Baranyai Decsi János történetírói munkásságát illetően a következő kép bontakozik ki előttünk. A magyar történelem iránti érdeklődését már az 1587-ben Wittenbergben kiadott útirajza⁹⁴ bevezetésében⁹⁵ megmutató szerző a ma-

⁹⁰ IACOBINUS: *i. m.* (35. jegyzet)

⁹¹ BARTONIEK: *i. m.* (23. jegyzet) 367.

⁹² BARTONIEK: *i. m.* (23. jegyzet) 387.

⁹³ KULCSÁR: *i. m.* (26. jegyzet) 35.

⁹⁴ DECZI CZ., Johannes: *Hodoeporicon itineris Transylvanici, Moldavici, Rvssici, Cassvbii, Masovici, Prvssici, Borussici, Pomerani, Marchici & Saxonici, exantlati 1587. Wittebergae, M.D.LXXXVII.* (RMK III. 764)

⁹⁵ A történeti témájú bevezető teljes szövege magyarul először 1990-ben jelent meg Kulcsár Péter fordításában. Lásd: BARANYAI DECSI JÁNOS: *Útleírás* (1587). (Részletek.) In: *Magyar utazási irodalom 15–18. század.* Bp. 1990. A válogatás és az utószó KOVÁCS SÁNDOR IVÁN, a szöveg-gondozás és jegyzetek MONOK ISTVÁN munkája. 247–264., jegyz.: 853–855.

gyar történetírásra vonatkozó elveit és elképzeléseit az 1592 elején már kiadásra kész⁹⁶ „Syntagma” előszavában fogalmazza meg. A nagy műhöz vázlatot készített, ezt nevezte „Annalium Hungaricorum”-nak, Magyar Évkönyvnek. Anyaggyűjtés után a Marosvásárhelyen töltött évei alatt a saját kora eseményeit tárgyaló rész kidolgozásához fogott, s az 1592 végétől 1594 végéig terjedő események leírását 1596 elején fejezte be. Munkáját ugyanekkor készült ajánlással 1596 áprilisa és júliusa között adta át Báthori Zsigmond erdélyi fejedelemnek, anélkül azonban, hogy a remélt elismerést és támogatást megkapta volna.

Elkeseredettségében azt tervezte, hogy még az év őszén elhagyja Erdélyt.⁹⁷ Kivándorlási terveit nem váltotta valóra, Székelyvásárhelyen maradt, ahol 1597. augusztus 26-án a helyi városvezetés döntése alapján, több évi tanítói munkája elismeréseként lakás céljára egy elhagyott iskolaépületet kapott.⁹⁸

Feltevésém szerint – amelyet a történeti feljegyzések belső arányaira alapozok, – 1596 végén, 1597 elején fogott hozzá munkájának folytatásához. Nem nyúlt a hetedik könyv hosszú 1. fejezetéhez, kissé átjavította a 2., 3. és 4. fejezeteket, a legutolsó 5. fejezetet teljesen átírta és új címmel látta el. Ezután folytatta az 1595. év eseményeinek elbeszélését. A 10. tizedet, amely az 1596 végéig történetekkel zárul, valószínűleg még 1597-ben befejezte. Ebben az évben írta a törökök elleni harcra buzdító, magyar nyelvű énekét is.⁹⁹

1598-ban számos más feladat megvalósításán dolgozott. Márciusban kelt Telegdi Jánoshoz írt levele a magyar rovásírásról, amelyet a címzett munkája bevezetéséhez csatolt is.¹⁰⁰ Az év elején készült el terjedelmes latin szózata Báthori Zsigmondhoz,¹⁰¹ s Toldy Ferenc joggal feltételezi, hogy a fejedelem 1598. április 10-én elmondott búcsúbeszéde is Decsi János tollából fakadt.¹⁰² Ekkor rendezte sajtó alá szólásgyűjteményét, amelynek előszavában felemlíti, hogy gondos nyomdai előkészítésre nem jutott ideje: „De komolyabb munkák mellett fennmaradó időmben ezeken csak úgy futólag szaladtam át, és az ilyen mellékes dolgokra több időt fordítani nem lehetett, meg nem is akartam.”¹⁰³

⁹⁶ Johann Jacob Grynaeust felkéri a mű kinyomtatására 1592. február 5-én keltezett, hozzá írt levelében. Lásd: SZABÓ András: *Johann Jacob Grynaeus magyar kapcsolatai*. Szeged, 1989. /Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 22./ XXXVI. levél 57–59.

⁹⁷ Az 1596. augusztus 16-án kelt levelében utal rá.

⁹⁸ *Adalék Décsi Czimor János életéhez*. Közli: KONCZ József. = *Történelmi Tár* 1881. 582–583., valamint: KONCZ: *i. m.* (15. jegyzet) 21–23.

⁹⁹ RMNY 842. Lásd: HOLLER: *i. h.* (81. jegyzet)

¹⁰⁰ *Rudimenta Priscae Hunnorum Lingvae Brevibus Quaestionibus ac Responionibus*. Comprehensa Opera Et Studio Johannis THELEGGI. Leyden, 1598.

¹⁰¹ BALÁZS – MONOK – VARGA – TAR: *i. h.* (50. jegyzet)

¹⁰² TOLDY: *i. m.* (7. jegyzet) XXXIV.

¹⁰³ *Adagiorvm Graecolatinoungaricorvm Chiliades quinque*. Bartphae, 1598. (RMNY 815.) Faksimile kiadás: BARANYAI DECSI János: *Adagiorvm*. Bp. 1978. /Eötvös Loránd Tudományegyetem Fontes ad Historiam Linguarum populorumque Uraliensium 5./ Az előszó magyar fordítása CSONKA Ferencről: *Magyarországi humanisták*. Bp. 1982. /Magyar Remekírók/ 810–818. Az idézett részlet: 817.

1598 végén fordult figyelme ismét történeti munkája felé. Megkezdve a 11. tizedet, az 1597. év eseményeit elég röviden érintve a következő év történéseinek tárgyalásába kezdett. Az 1598. év közepéig jutott el, amikor munkáját abba hagyta, s ezen a ponton szakad meg a korunkra jutott emlékirata. 1599-ből nincs semmi vele kapcsolatos hírünk, 1600-ban megnősült.

És 400 évvel ezelőtt, 1601. május 15-én, negyvenes éveinek elején, a halálát említő feljegyzés alapján minden bizonnyal betegség következtében meghalt Decsi János, „a legműveltebb férfiú, iskolájának díszje és ékessége”, amiképpen az elhunytat kollégája, Piskolti Fabricius Mátyás marosvásárhelyi református prédikátor jellemezte.¹⁰⁴ Baranyai Decsi János korai halála megfosztotta az utókort mind az 1598-at követő erdélyi eseményeknek egy hiteles, a törökök ellen megalkuvás nélküli harcot hirdető humanista nézőpontjából megírt történeti forrástól, mind a korábbi évszázadok történelmének az elődökétől eltérő szemléletű, nagyívű feldolgozásától.

LÁSZLÓ HOLLER

**„Aufzeichnungen über die ungarische Geschichte in Siebenbürgen”
Der Zeitpunkt der Entstehung und die Manuskripte des geschichtlichen Werkes
von János Baranyai Decsi**

Eine Erinnerung aus Anlass der 400sten Jahresfeier seines Absterbens

János Baranyai Decsi formulierte seine Prinzipien und Vorstellungen in dem Vorwort seines Werkes *Syntagma*, das schon am Anfang des Jahres 1592 zur Ausgabe fertig war. Er schrieb einen Grundriss zur grossen Arbeit, den er „*Annalium Hungaricorum*” nannte (ungarischer Almanach). Nach der Sammlung des Materials während seiner in Marosvásárhely verbrachten Jahre fing er an, jene Teile auszuarbeiten, die sich mit den Ereignissen seiner eigenen Epoche befassten, und er hat die Verarbeitung der Geschehnisse vom Ende 1592 bis Ende 1594 – Anfang 1596 vollbracht. Er hat seine Arbeit zusammen mit einer Widmung zwischen April und Juli des Jahres 1596 dem Fürsten von Siebenbürgen Zsigmond Báthori übergeben, ohne aber die gehoffte Anerkennung und Unterstützung bekommen zu haben.

Meiner Voraussetzung gemäss – die ich auf die inneren Verhältnisse der geschichtlichen Aufzeichnungen grüdiere – hat er mit der Fortsetzung seiner Arbeit Ende 1596 oder Anfang 1597 begonnen. Er hat das lange 1. Kapitel des 7. Buches nicht angerührt, die Kapitel 2, 3 und 4 hat er etwas ausgebessert, das allerletzte Kapitel 5 hat er völlig umgeschrieben und mit einem neuen Titel versehen. Nach alledem gab er einen Bericht über die Ereignisse des Jahres 1595. Den 10. Dezem, der mit den Vorkommnissen bis zum Ende 1596 schliesst, hat er aller Wahrscheinlichkeit nach noch 1597 zum Ende gebracht. In diesem Jahre schrieb er auch sein Lied in ungarischer Sprache, das die Nation zum Kampf gegen die Türken anfeuerte.

¹⁰⁴ BARTS Gyula: *Mikor halt meg Baranyai Decsi János?* = Irodalomtörténet IV. 3–4. füzet 1915. 146. A Decsi János halálára vonatkozó feljegyzés javított olvasatát tette közzé Barts Gyula 1929-ben. Lásd: BARTS Gyula: *Zalai Kápolnai András és Piskolti Fabricius Mátyás élete és feljegyzései (1576–1601)*. Sopron, 1929. 15.

Im Jahre 1598 hat er an der Verwirklichung zahlreicher Aufgaben gearbeitet. Im März desselben Jahres schrieb er einen Brief an János Telegdi über die ungarische Runenschrift, den der Adressat in der Einführung seines Buches veröffentlichte. Am Jahresanfang wurde sein voluminöser Aufruf in lateinischer Sprache zu Zsigmond Báthori fertiggebracht und Ferenc Toldy vermutet mit Recht, dass die am 10. April 1598 gehaltene Abschiedsrede des Landfürsten auch der Feder des János Baranyai Decsi entsprang. Zu dieser Zeit machte er seine Sammlung von Redewendungen druckfertig.

Ende 1598 hat er seine Aufmerksamkeit wieder seiner geschichtlichen Arbeit gewidmet. Den 11. Dezem in Angriff genommen, die Geschehnisse des Jahres 1597 nur kurz erwähnend, hat er mit der Auseinandersetzung der Vorkommnisse des folgenden Jahres begonnen. Er ist bis zur Mitte des Jahres 1598 gekommen, als er mit seiner Arbeit aufhörte und es gab keine Fortsetzung mehr.